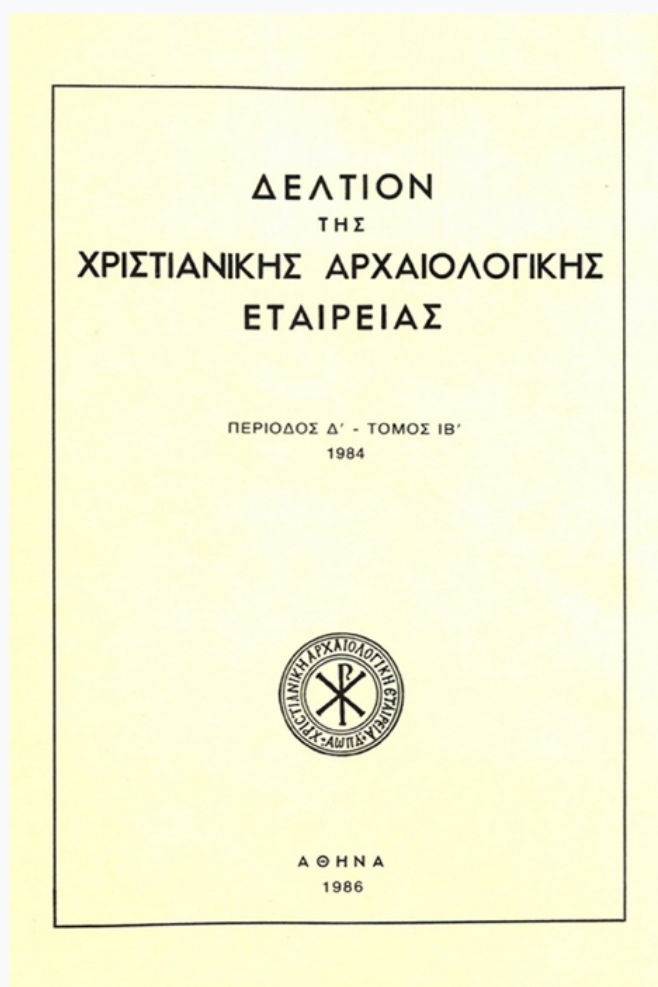

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 12 (1986)

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)

Τα εκατόχρονα της ΧΑΕ.

(ΧΑΕ) ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

doi: [10.12681/dchae.941](https://doi.org/10.12681/dchae.941)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ (ΧΑΕ). (1986). Τα εκατόχρονα της ΧΑΕ. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 12, 7–16. <https://doi.org/10.12681/dchae.941>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τα εκατόχρονα της Χ.Α.Ε.

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα
της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)•
Σελ. 7-16

ΑΘΗΝΑ 1986

ΤΑ ΕΚΑΤΟΧΡΟΝΑ ΤΗΣ Χ.Α.Ε.

Τό έτος 1984 ή Χριστιανική 'Αρχαιολογική 'Εταιρεία, πού είχε ίδρυθει τό Δεκέμβριο του 1884 από μερικούς ένθουσιώδεις άνθρωπους, συμπλήρωσε έκατό χρόνια ζωής. Για νά τιμηθεί αυτή ή τομή στην ιστορία της Χ.Α.Ε., τό Διοικητικό Συμβούλιο αποφάσισε νά οργανώσει διεθνή συνάντηση περιορισμένου αριθμού διαπρεπών βυζαντινολόγων, κατά προτίμηση της παλαιότερης γενεάς, ώστε ό έορτασμός νά βρεϊ απήχηση στό διεθνές έπιστημονικό κοινό. 'Από τούς προσκαλεσμένους πού δέν μπόρεσαν νά έρθουν, ό Κ. Weitzmann έστειλε τηλεγραφικά τίς εύχές του καί ύποσχέθηκε νά στείλει μιά μελέτη για τόν πανηγυρικό τόμο καί ό Lavagnini έστειλε τίς ακόλουθες εύχές: «'Εορτάζοντας τά έκατό χρόνια της Χ.Α.Ε. φέρνω στό νοῦ μου τόν άξέχαστο φίλο Γεώργιο Σωτηρίου έλθόντα στό Παλέρμο έπικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στό 8οοο Βυζαντινολογικό Συνέδριο».

Οί όμιλίες έγιναν σύμφωνα μέ τό δημοσιευμένο έδω πρόγραμμα, μπροστά σέ πυκνό άκροατήριο, πού δέν έλειψε καί τίς πιό άκατάλληλες ώρες. 'Ο τύπος καί τά μαζικά μέσα έννημέρωσης σημείωσαν μέ εύμένεια τίς έκδηλώσεις. Τίς δαπάνες της συνάντησης κάλυψε τό 'Υπουργείο Πολιτισμού.

Δημοσιεύονται έδω τό πρόγραμμα, ή προσφώνηση της Κυρίας 'Υπουργού Μελίνας Μερκούρη, καθώς καί ή όμιλία του Προέδρου, όπου διαγράφεται σύντομα ή ιστορία της Χ.Α.Ε.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ

Ἀθήνα, 6-9 Ὀκτωβρίου 1984

Στὴν αἴθουσα διαλέξεων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν

Σάββατο, 6 Ὀκτωβρίου

Πρωινή συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Μανόλης Χατζηδάκης.

- 11.00 Ἡ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ Κυρία Μελίνα Μερκούρη θά κηρύξει τὴν ἑναρξὴ τοῦ ἑορτασμοῦ. Ἐναρκτήρια ὁμιλία τοῦ Προέδρου τῆς Χ.Α.Ε. κ. Μανόλη Χατζηδάκη.
– Χαιρετισμός τοῦ Προέδρου τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσεως Βυζαντινῶν Σπουδῶν καθηγητοῦ κ. Herbert Hunger.
11.30 Διονύσιος Ζακυθηνός, *Autour de la Querelle des images*.
12.15 Ernst Kitzinger, *A 12th century Sanctuary of the Theotokos. St. Mary of the Admiral in Palermo*.

Ἀπογευματινὴ συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Διονύσιος Ζακυθηνός.

- 5.30 George Galavaris, Σιναϊτικά χειρόγραφα τὸν καιρὸ τῶν Ἀράβων.
6.30 Ἑλένη Γλύκατζη-Ahrweiler, Ἡ Ἑλλάδα καὶ ὁ μικρασιατικὸς Ἑλληνισμός.
7.30 Ἐγκαίνια τῆς Ἐκθεσῆς «Γιὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας», στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο.
8.00 Δεξίωση στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο.

Κυριακὴ, 7 Ὀκτωβρίου

Πρωινή συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Μαρίνος Καλλιγᾶς.

- 10.30 Jean Pierre Sodini, *Diffusion de certains types de plaques de chancel*.
11.30 Herbert Hunger, *Die Herrschaft des "Buchstabens". Das Verhältnis der Byzantiner zu Schrift- und Kanzleiwesen*.
12.30 Ihor Ševčenko, *The Search of the Past around the Year 800*.

Δευτέρα, 8 Ὀκτωβρίου

Ἐκδρομὴ τῶν προσκεκλημένων στὴ μονὴ Δαφνίου καὶ τὴ μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ.

Τρίτη, 9 Ὀκτωβρίου

Ἀπογευματινὴ συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Δημήτριος Πάλλας.

- 6.00 Charles Delvoye, *Art Byzantin et art Lombard*.
7.00 Cyril Mango, *The Archangel Michael and Attis*.
8.00 Ἀποχαιρετισμός ἀπὸ τὸν πρόεδρο κ. Μανόλη Χατζηδάκη.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΜΕΛΙΝΑΣ ΜΕΡΚΟΥΡΗ

Μέ χαρά καί ὑπερηφάνεια χαιρετίζω τή διεθνή ἐπιστημονική συνάντηση τήν ἀφιερωμένη στά ἑκατό χρόνια μιᾶς ἀπό τίς παλαιότερες ἐπιστημονικές ἐταιρεῖες τῆς χώρας. Ἡ Χριστιανική Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία ὅταν ἰδρύθηκε τό 1884 ξεκινούσε μιᾶ πρωτοποριακή γιά τήν ἐποχή τῆς ἐκστρατεία γιά τήν περισυλλογή, τή διάσωση καί τή μελέτη τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδας, σέ μιᾶ ἐποχή δηλαδή πού τά ἔργα τῶν λεγόμενων τότε σκοτεινῶν αἰώνων ἦταν περιφρονημένα.

Σήμερα ἡ πολιτεία θεωρεῖ αὐτονόμητη τήν ὑποχρέωση νά φροντίζει ὥστε νά σωθοῦν καί νά συντηρηθοῦν τά μνημεῖα καί νά περισυλλέγονται τά καλλιτεχνικά ἔργα, τεκμήρια ὅλα ἀνεκτίμητα τῆς ἐθνικῆς μας κληρονομιάς ἀπό τή βυζαντινὴ καί τή νεότερη ἐποχή.

Θεωροῦμε ὅτι ἡ συμβολή τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας στή συνειδητοποίηση τῆς ἰδιαίτερης ἀξίας τοῦ τομέα αὐτοῦ τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς στή διάρκεια τοῦ αἵωνα πού πέρασε ἦταν καί εἶναι τεράστια. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ Ἐταιρεία ἦταν ὁ ἐμπνευσμένος πρόδρομος καί παραμένει πολύτιμος συνεργάτης τοῦ Ὑπουργοῦ καί τῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ. Γι' αὐτό καί τό Ὑπουργεῖο μας μετέχει πρόθυμα στόν ἐορτασμό τῶν ἑκατό χρόνων μέ τήν εἰδική Ἐκθεση πού ὀργανώνει τό Βυζαντινὸ Μουσεῖο, ὅπου φυλάσσονται σέ παρακαταθήκη καί οἱ σημαντικές συλλογές τῆς Ἐταιρείας.

Σήμερα, μέ τήν ἐπιστημονική δραστηριότητα τῆς Ἐταιρείας, μέ τοὺς δέκα τόμους τοῦ περιοδικοῦ Δελτίο καί τά ἄλλα δημοσιεύματα, μέ τά ἑλληνικά συμπόσια πού ὀργανώνει κάθε χρόνο καί τίς διεθνεῖς συναντήσεις ὅπου μετέχουν διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες, φίλοι τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἀπ' ὅλο τόν κόσμο, ἡ Ἀθήνα ἔχει ἀναδειχθεῖ σ' ἓνα ἀπὸ τά σημαντικότερα κέντρα μελέτης καί προβολῆς τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς τέχνης. Γι' αὐτό εἶμαι ὑπερήφανη πού μπορῶ σήμερα νά κηρύξω ὅτι ἀρχίζει ἡ Συνάντηση γιά τά ἑκατό χρόνια τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ Χ.Α.Ε.
κ. ΜΑΝΟΛΗ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ

Ἡ διεθνὴς συνάντηση δυζαντινολόγων ἀφιερωμένη στὰ 100 χρόνια τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρχίζει μέ τή λαμπρὴ παρουσία τῆς Κυρίας Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν Μελίνας Μερκούρη καί μέ τή συμμετοχὴ τῶν σοφῶν συναδέλφων πού δέχθηκαν νά ἔλθουν καί ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου γιὰ νά συνεορτάσουν ἐνεργητικά μαζί μας, μπροστά στοῦ διαλεκτοῦ ἀκροατήριου, μέ τόν Πρόεδρο καί μέλη τῆς Ἀκαδημίας, τὰ μέλη τῆς Ἑταιρείας καί μέ τόσους φίλους τῆς Ἑταιρείας καί τῆς δυζαντινῆς τέχνης. Σήμερα, ἐπάνω στοῦ κλείσιμο τοῦ κύκλου τοῦ πρώτου αἰῶνα τῆς ζωῆς τῆς, ἡ ἰδρυση τῆς Ἑταιρείας μᾶς φαίνεται περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε δικαιωμένη, καθὼς εἴμαστε σέ θέση νά ἀναλογιστοῦμε πόσο σωστά εἶχαν συλλάβει τότε οἱ ἰδρυτὲς τῆς τοὺς στόχους, ὥστε νά παραμένουν καί σήμερα ὄχι μόνο ἄκρως ἐπίκαιροι, ἀλλὰ καί νά ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στὰ κυβερνητικά προγράμματα.

Εἶναι ἐπιταγὴ τῆς ἡμέρας νά φέρομε στή μνήμη μας τοὺς πρωτοπόρους αὐτοὺς τοῦ 1884¹, οἱ ὁποῖοι μέσα στή γενικὴ ἀδιαφορία τῆς ἐποχῆς εἶχαν αὐτοὶ πονέσει γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη, ἂν ὄχι γιὰ τὴ συστηματικὴ καταστροφὴ τῶν χριστιανικῶν μνημείων. Ἀφοῦ εἶχαν ἀπευθύνει ἀπὸ τόν τύπο μάταιες ἐκκλήσεις πρὸς τὸ «ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑπουργείων» νά φροντίσει «περὶ τῆς διασώσεως τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων θέτον φραγμὸν εἰς τὸ φρικαλέον καί ὀσημέραι προβαῖνον ἔργον τῆς καταστροφῆς»², ἀποφάσισαν τελικά νά ἰδρύνουν τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1884 μιὰ ἑταιρεία τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦταν «ἡ περισυναγωγὴ καί διάσωσης τῶν ἐν Ἑλλάδι καί ἀλλαχοῦ εὕρισκομένων τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιότητος μνημείων καί ἱερῶν κειμηλίων, ὧν ἡ σπουδὴ καί μελέτη συμβάλλουσι πρὸς διαφώτισιν τῆς καθόλου ἐνείας πατρῴας ἡμῶν ἱστορίας καί τέχνης»³.

Θὰ παρατηρήσουμε ὅτι στή διατύπωση αὐτὴ τοῦ καταστατικοῦ τὸ βάρος τῆς ἀρχαιολογικῆς αὐτῆς ἑταιρείας πέφτει στὰ μνημεῖα καί στὰ ἱερὰ κειμήλια, ἄποψη τότε ἐξόχως προοδευτικὴ ἂν λογαριάσουμε δύο πράγματα. Τὸ πρῶτο ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ο ὅρος «ἀρχαιολογία» ἔπαιρνε συχνὰ πλατύτερη ἔννοια. Ἐπειτα, ὅτι στὰ χρόνια αὐτὰ βέβαια ἡ δυζαντινὴ ἱστορία εἶχε ἀρχίσει νά γίνεται ἀξιοσέβαστο ἀντικείμενο μελέτης μέ τίς ἐργασίες τοῦ

1. Τὸ πρῶτο Συμβούλιο ἀποτελέστηκε ἀπὸ τόν Πρόεδρο Ἀλέξανδρο Βαρούχα, τὸν Γραμματέα Ι. Μ. Δαμβέργη, τὸν Ταμία Τ. Βισβίζη, τὸν Ἐφορο Ἀρχεῖου κτλ. Γ. Λαμπάκη, τοὺς Συμβούλους Γ. Βροῦτο καί Γ. Ζέζο.

2. Ἐφημερίς «Αἰών», 30 Σεπτεμβρίου 1883, ἄρθρο τοῦ Λ(αμπάκη).

3. Δελτίον Γον, 1903, σ. 126.

Σ. Ζαμπέλιου, τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου, τοῦ πατέρα της «ἐνιαίας πατρώας ἱστορίας», καί ἄλλων. Ἀλλά ὅτιδῆποτε ἀναφερόταν σέ ἔργα βυζαντινῆς τέχνης παρέμενε ἀκατανόητο καί περιφρονημένο, ἀκόμα καί ἀπό ἀνθρώπους τῆς λογιόσύνης τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, ὁ ὁποῖος γιά νά χαρακτηρίσει «τά πλείστα βυζαντινῆς τεχντροπίας ἔργα» χρησιμοποιοῦσε τήν ἀρχαία λέξη «σικχαντά»-σιχαμένα⁴.

Στήν πρώτη αὐτή περίοδο τῆς ζωῆς της ἀπό τό 1884 ἕως τό 1911, ἐπιτελεῖ ἡ Ἑταιρεία σημαντικό ἔργο περισυναγωγῆς καί διάσωσης ἱερῶν εἰκόνων, ἀμφίων καί ἄλλων κειμηλίων. Κατόρθωσε νά προκαλέσει ἐπανειλημμένες ἐγκυκλίους τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καθῶς καί τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, οἱ ὁποῖες προέτρεπαν μονές καί ἐκκλησίες νά προσφέρουν στή Χ.Α.Ε. κειμήλια παντός εἶδους καί χρηματική ἀκόμη βοήθεια. Τό ἀποτέλεσμα τῶν ἀδιάκοπων ἐνεργειῶν ἦταν ὅτι σιγά σιγά συγκεντρώθηκε σημαντικός ἀριθμός ἔργων κινητῶν, ἐνίοτε ἀνισης ἀξίας, ἀλλά συχνά ἀξιόλογων, ὅπως τό μοναδικό χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου γιά τά προνόμια τῆς Μονεμβασιάς, χειρόγραφοι κώδικες, φορητές εἰκόνες, πολλὰ ἄμφια χρυσοκέντητα, ἔργα μικροτεχνίας ἀπό διάφορα ὑλικά. Γιά νά καταλάβομε τό ρυθμό περισυναγωγῆς τῶν ἀντικειμένων καθῶς καί γιά τό εἶδος τῶν συλλεγομένων σημειώνομε, γιά παράδειγμα, ὅτι τό ἔτος 1901 ἀναγράφεται στό «Δελτίον» ὅτι στή συλλογή μῆταν 571 ἀντικείμενα, δηλαδή 4 χειρόγραφα, 7 ἔντυπα διβλία, 116 φωτογραφικά ἀπότυπα, 14 ἀπό Συλλογή ἀντικειμένων «ἀπό κατακομβῶν», 19 ἀρωματικῶν εἰδῶν τῆς ἐκκλησίας καί, τέλος, 401 διάφορα ἀντικείμενα πού δέν κατονομάζονται. Ὅλα αὐτά προέρχονται ἀπό δωρεές. Σημειώνεται στό «Δελτίον» ὅτι οἱ πιό σημαντικές εἶναι τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (29) καί τά «ἀπό τῶν κατακομβῶν» (14)⁵. Οἱ συλλογές αὐτές ἐφθασαν ἔτσι τά 10.000 κομμάτια. Μέσα σ' αὐτά ξεχωρίζει πολύτιμο σύνολο 2.000 περίπου φωτογραφιῶν ἀπό τίς περιοδεῖες τοῦ Λαμπάκη καί ἄλλες, ὅλες μέ χριστιανικά μνημεῖα καί κειμήλια.

Σημασία ἔχει ὅτι συνέχεια ἦταν οἱ προσπάθειες νά ἐκτεθοῦν ὅσα ἀξιόλογα εἶχαν συγκεντρωθεῖ γιά τό κοινό. Ὑστερα ἀπό μερικές μετακινήσεις μεταφέρεται ἡ συλλογή στά ὑπόγεια τοῦ Πολυτεχνείου, ἔπειτα στά ὑπόγεια τοῦ προσωρινοῦ τότε μητροπολιτικοῦ μεγάρου (1890) καί, τέλος, κατέληξε τό 1893 σέ μιά αἶθουσα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὅπου παρέμεινε ἐκτεθειμένη τριάντα χρόνια, ἕως τό 1924. Εἶχε δημοσιευτεῖ καί κατάλογος τῆς συλλογῆς, τό 1906 μέ ἐπανέκδοση τό 1908, γραμμένος ἀπό τό Γ. Λαμπάκη⁶. Τό 1924 τό μεγαλύτερο μέρος τῆς συλλογῆς μεταφέρθηκε στά

4. Σ. Λάμπρου, Παναγιώτου Δοξαρά, Περὶ ζωγραφίας, Ἀθῆνα 1875.

5. Δελτίον Δον, 1904, σ. 73.

6. Κατάλογος καί Ἱστορία τοῦ Μουσείου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης ὑπὸ

υπόγεια τῆς Ἀκαδημίας, ὅπου εἶχε σχηματιστεῖ ἓνα ὑποτυπῶδες Βυζαντινὸ Μουσεῖο. Ἀπὸ τότε οἱ συλλογές τῆς Χ.Α.Ε. ἀκολουθοῦν τὴν τύχη τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ὅπου βρίσκονται ἕως σήμερα ἐκτεθειμένες ἢ φυλαγμένες, ὡς παρακαταθήκη. Ἀκόμη, ἓνα μικρὸ μέρος ἀμφίων, ἐπιταφίων καὶ ἄλλων μικροτεχνημάτων μεταφέρθηκε συγχρόνως στὸ «Μουσεῖο Χειροτεχνημάτων», δηλαδή στὸ σημερινὸ Μουσεῖο Κοσμητικῶν Τεχνῶν, ὅπου καὶ παραμένουν.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ δημοσιεύεται τὸ «Δελτίον περιέχον τὰς ἐργασίας τῆς Ἑταιρείας» σέ δέκα τεύχη. Τό Α' τὸ 1892, τὸ Ι' τὸ 1911. Περιέχει κυρίως πολύτιμες ἀναγραφές γιὰ ἄγνωστα τότε μνημεῖα, γλυπτὰ καὶ εἰκόνες, γιὰ παντός εἶδους χριστιανικὲς ἐπιγραφές πού βρίσκονταν ὅπου ὑπῆρχε ἑλληνισμός, ἐλεύθερος καὶ ὑπόδουλος. Ἄν καὶ δέν ὑπάρχει καμιὰ ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου, τὸ σύνολο τῶν συλλογῶν καὶ τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν ἀποτελεῖ πάντοτε, στὸ μεγαλύτερο μέρος του, συσσωρευμένο ὕλικό πληροφοριῶν ἀπὸ τὸν εὐρύτερο χῶρο «τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς», ἀπαραίτητο ἀκόμα γιὰ κάθε εἶδους ἔρευνα, καὶ γιὰ θέματα ἄσχετα μέ τὴν τέχνη, γιὰ περιστάσεις καὶ νοοτροπίες τοῦ ἐλεύθερου καὶ τοῦ ὑπόδουλου, τότε, ἑλληνισμοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος πού ἐργάστηκε περισσότερο γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἀρχικῶν σκοπῶν τῆς Χ.Α.Ε. «ἡ ψυχὴ τῆς Ἑταιρείας» ἦταν ὁ Γεώργιος Λαμπάκης, διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἑρλάνγης, ὁ ὁποῖος διέθετε περισσότερο πάθος καὶ λιγότερη ἐπιστήμη. Γιὰ τὴν ὑπηρεσία του στὸ Παλάτι –τὰ φιλανθρωπικά τῆς βασίλισσας Ὀλγας– περιερχόταν συνεχῶς ὅλους τοὺς τόπους καὶ δέν ἄφηνε εὐκαιρία νὰ ἀποσημειῶνει τὰ πάντα καὶ συχνά νὰ τὰ φωτογραφίζει. Συνάμα φρόντιζε νὰ θερμαίνει παντοῦ τὸ ζῆλο γιὰ προσφορές στὴν Ἑταιρεία καὶ ἔβρισκε τὸν καιρὸ νὰ ἀγωνίζεται γιὰ νὰ σώσει τὰ ψηφιδωτὰ στὸ Δαφνί ἢ τὰ λείψανα τῆς μονῆς τῆς Ἀγίας Φιλοθέης –τώρα μητροπολιτικὸ μέγαρο–, νὰ φροντίζει γιὰ τὴν ἐκθεση τῶν συλλογῶν, νὰ συντάσσει μόνος του καὶ νὰ δημοσιεύει τὸ Δελτίον. Συγχρόνως δημοσιεύει σέ πολλὰ περιοδικά, «Σιών», «Ἑβδομάς» κ.ἄ., μικρές μελέτες –περὶ τίς 300– καὶ μερικές μεγαλύτερες, ὅπως γιὰ τὸ Δαφνί, «Οἱ Ἑπτὰ Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως» καὶ ἄλλα. Ὁ θάνατος τοῦ Γ. Λαμπάκη –Μάρτιος 1914–, πού συμπίπτει σχεδόν μέ τὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, σημαίνει τὸ τέλος τῆς πρώτης καὶ γόνιμης περιόδου τῆς Χ.Α.Ε.⁷

Στὰ 1923 ἡ Ἑταιρεία ἀρχίζει καὶ πάλι νὰ δρᾷ μέ μερικοὺς παλαιούς συμβούλους, ἀλλὰ ἀνανεωμένη μέ σημαντικὰ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς. Ἐμψυ-

Γ. Λαμπάκη, 1906, 6' ἔκδοση 1908.

7. Ἡ οὐσιαστικότερη βιογραφικὴ σημείωση καὶ χαρακτηρισμός γιὰ τὸ Γ. Λαμπάκη ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸ Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, μητροπολίτη Ἀθηνῶν, Δελτίον Χ.Α.Ε., τεύχος Α', 1924, σ. 2-7.

χωτής ὁ ἀρχαιολόγος Ἀλέξανδρος Φιλαδελφεύς, Γενικός Γραμματέας, Πρόεδρος ὁ Σπ. Παπαφράγκος, ἀντιπρόεδροι οἱ Γ. Σωτηρίου καί Κ. Δυοβουνιώτης. Στό νέο καταστατικό διατυπώνονται οἱ σκοποὶ τῆς Ἑταιρείας μέ τρόπο κάπως διαφορετικό. Ἡ «περισυναγωγή» δέν ἐπιτρέπεται πιά ἀπό τόν ἀρχαιολογικό νόμο, ἐξακολουθεῖ ὅμως νά ἀποσκοπεῖ ἡ Ἑταιρεία –παραθέτω– «εἰς τὴν σπουδὴν, διάσωσιν καὶ διαφύλαξιν τῶν μνημείων καὶ ἱερῶν κειμηλίων τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος καὶ εἰς τὴν μελέτην καὶ διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τῆς χριστιανικῆς τέχνης καὶ θρησκείας ἡμῶν». Καθορίζεται ἀκόμη ἀνάμεσα στοὺς σκοποὺς «ἡ ἰδρυσις Πινακοθήκης καὶ Σχολῆς ἀγιογραφίας, ἵνα οἱ ἀγιογράφοι σπουδάξωσι μετ' ἐπιστήμης καὶ τέχνης καὶ ἀκολουθῶσι τοὺς παραδεδεγμένους ἀρχαίους καὶ σοβαροὺς τύπους τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου ἐκκλησίας»⁸. Συμπεραίνομε ὅτι ὁ καιρὸς ἦταν φαίνεται ὥριμος γιὰ νά ἐμφανιστεῖ ὁ Φ. Κόντογλου, καλλιτέχνης ἀσχετος τότε μέ τὴν Ἑταιρεία, ὁ ὁποῖος ὅμως πραγματοποιεῖ τὸ σκοπὸ αὐτό. Στοὺς τέσσερις τόμους πού δημοσιεύονται στὴ δεύτερη αὐτὴ περίοδο, πού κρατᾷ ἕως τὸ 1928, οἱ περισσότερες ἐργασίες εἶναι μελέτες μέ ἐπιστημονικότερες προθέσεις, ἀλλὰ δὲ λείπουν οἱ πάντοτε χρήσιμες καταγραφές εἰκόνων καὶ ἐπιγραφῶν.

Καινούργια ζωὴ παίρνει ἡ Χ.Α.Ε. ὅταν τὸ 1932 ἀναλαμβάνουν τὴ διοίκηση νέοι τότε καὶ λαμπροὶ ἐπιστήμονες, ὁ Νίκος Ἀ. Βέης, Πρόεδρος, ὁ Ἀν. Ὁρλάνδος, Ἀντιπρόεδρος, ὁ Γ. Σωτηρίου, Γενικός Γραμματέας καὶ ὁ Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος, Εἰδικός Γραμματέας. Τὸ νέο καταστατικό ὀρίζει σκοποὺς λιγότερο συγκεκριμένους, ἀλλὰ εὐρύτερους: «εἶναι πᾶσα ἐπιστημονικὴ ἐν γένει ἐργασία ἀφορῶσα εἰς τὴν Χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν ἐν τῇ εὐρύτερᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ»⁹. Ἀπὸ τὸν τρόπο πού πραγματοποιήθηκαν τελικὰ στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια –1933-1940– οἱ ὀριζόμενοι σκοποὶ, συμπεραίνομε ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον ἀπλωνόταν καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, στὰ λειτουργικὰ κείμενα καί, ἐν μέρει, καὶ στὴ φιλοσοφία. Ἔως τὸ 1940 ἐκδίδονται τέσσερις τόμοι τοῦ περιοδικοῦ μέ τὸν τίτλο *Πρακτικά τῆς Χ.Α.Ε.* πού ἀποτελοῦσαν παράρτημα τοῦ προσωπικοῦ περιοδικοῦ πού ἐξέδιδε ὁ Πρόεδρος Νίκος Βέης (Bees), τὸ «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher». Ἔχουν μεγαλύτερο σχῆμα, μέ ἄρτια ἐκτύπωση καὶ μέ πλούσιο περιεχόμενο ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς στάθμης. Παράλληλα, ὀργανώνονται κάθε χρόνο σειρές ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων.

Σημαντικὸ καὶ πρωτοποριακὸ ξεκίνημα στὴν περίοδο αὐτὴ ἦταν τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα πού ἀνέλαβε τὸ 1937 νά ἐκτελέσει ἡ Χ.Α.Ε. σὲ συνεργασία μέ τὸ διάσημο τότε γερμανὸ καθηγητὴ Η. Lietzmann, πού ἦταν καὶ ὁ ἐμπνευστὴς του. Πρόκειται γιὰ τὸ *Corpus τῶν χριστιανικῶν ἐπιγρα-*

8. Στὸ ἴδιο, σ. 83.

9. Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Χ.Α.Ε., περ. Γ', τ. Α' (1933), σ. 150.

φῶν τῆς Ἑλλάδας, μέ χορηγό τόν εὐπορο φιλότεχνο αἰγυπτιώτη αἰμίμηστο Δημήτριο Τζιρακόπουλο. Συγκεντρώθηκε τότε ἀπό νεότερους συνεργάτες σημαντική ποσότητα ἐπιγραφικοῦ ὕλικου ἀπό διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας, ἀλλά ὁ πόλεμος, ἡ κατοχή, οἱ πολιτικές ἀλλαγές στήν Αἴγυπτο σταμάτησαν τή μακρᾶς πνοῆς αὐτή προσπάθεια. Μόνο ἓνα τεῦχος τυπώθηκε τότε ἀπό τό Ν. Βέη. Μετά τόν πόλεμο, δημοσιεύτηκε ἄλλο ἓνα τεῦχος¹⁰.

Σήμερα ἡ Ἑταιρεία θά ἦταν ἔτοιμη νά ἀξιοποιήσει τό συγκεντρωμένο ὕλικό καί νά συνεχίσει τήν ἐρευνα καί περισυλλογή καθώς καί τή δημοσίευση, φτάνει νά ἔδρισκε τά μέσα τά οἰκονομικά σέ μόνιμη δάση γιά τό θεμελιακό αὐτό ἔργο ἐπιστημονικῆς ὑποδομῆς. Καί ὅπως εἶναι γνωστό τά ἔργα αὐτά τῶν οὐμανιστικῶν ἐπιστημῶν εἶναι τόσο λιτά, τόσο σεμνά καί ὀλιγοδάπανα σέ σχέση μέ ἄλλα, ὥστε δέ θά δυσκόλευαν κανέναν, ἂν ἔδρισκαν λίγη στοργή ἀπό ἐκεῖ πού τήν περιμένουν.

Μετά τήν κατοχή ξαναζωντανεῖ ἡ Χ.Α.Ε. μέ τήν ἴδια διοίκηση. Ξαναρχίζουν οἱ ἐτήσιες σειρές ἀνακοινώσεων ἐπιστημονικῶν πού θερμαίνουν, παρά τίς κακουλίες τῶν καιρῶν, τήν ἐρευνήτική διάθεση. Μετά τό θάνατο τοῦ Ν. Βέη τό 1958, γίνεται Πρόεδρος ὁ Γ. Σωτηρίου, Ἀντιπρόεδρος ὁ Ἄν. Ὁρλάνδος καί Γενικός Γραμματέας ἡ ταπεινότης μου –ὅπως θά ἔλεγε ὁ Βέης. Τό 1965 τό Γ. Σωτηρίου διαδέχεται στήν Προεδρία ὁ Ἄν. Ὁρλάνδος, ἕως τό 1979, ὁπότε τόν διαδέχεται ὁ Μαν. Χατζηδάκης, μέ Γενικό Γραμματέα τόν κ. Χαρ. Μπούρα καί ταμία τόν κ. Παῦλο Λαζαρίδη. Μόλις τό 1960 ἡ Χ.Α.Ε. εἶναι σέ θέση νά ξαναρχίσει τήν ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ της, ἐπιστρέφοντας στόν ἀρχικό τίτλο «Δελτίον» τῆς Δ' περιόδου, σέ ἀνανεωμένη μορφή, μέ ἰδιαίτερη προσοχή στήν ἄρτια εἰκονογράφηση. Τό «Δελτίον» εἶναι τώρα διεθνῶς τό μόνο περιοδικό ἀφιερωμένο σχεδόν ἀποκλειστικά στή βυζαντινὴ καί μεταβυζαντινὴ τέχνη, σέ ἐπίπεδο αὐστηρά ἐπιστημονικό, καί ἀποτελεῖ τό κυριότερο ὄργανο γιά τή δημοσίευση ἐργασιῶν τῶν ἐλλήνων κυρίως ἱστορικῶν τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἔχουν ἐκδοθεῖ ἕως τώρα ἑνδεκα τόμοι, ὁ καθένας ἀφιερωμένος στή μνήμη ἑνός ἐκλιπόντος ἐργάτη τῆς ἐπιστήμης μας, δικοῦ μας ἢ ξένου. Ὁ 12ος τόμος, θέλομε μέ τόν ὄγκο καί τό περιεχόμενο νά ἀποτελέσει τό ὑπαρκτό τεκμήριο τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Ἑκατονταετίας. Θά περιέχει τίς ὀμιλίες πού θά ἀκουστοῦν ἐδῶ, μελέτες ὅσων ἐκλήθησαν καί δέν μπόρεσαν νά ἐρθοῦν καί πολλές ἄλλες ἐργασίες.

Παράλληλα, δημοσιεύονται ἀραιότερα αὐτοτελῆ ἔργα σέ μία σειρὰ μέ τόν

10. 1. Corpus der Griechisch-Christlichen Inschriften von Hellas, Herausgegeben von H. Lietzmann, Nikos A. Bees und G. Sotiriou, Band I. Die Griechisch-Christlichen Inschriften des Peloponnes. Herausgegeben von N. A. Bees (Βέης), Band I, Isthmos - Korinthos, Athen 1941.
2. Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἑλλάδος, Τόμος 1, Μέρος Α', Δ'-Θ' αἰ. μ.Χ. The Greek Christian Inscriptions of Crete by A. C. Bandy (Μπέντης). Ἐκδ. Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρείας, Ἀθήναι 1970.

τίτλο «Τετράδια Χριστιανικής Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης». Ἐχουν δημοσιευτεῖ στή σειρά δύο τόμοι καί τυπώνεται τρίτος. Ἀκόμα, ἐτοιμάζονται τά εὐρετήρια ὅλων τῶν τόμων πού ἔχουν δημοσιευτεῖ ἕως τώρα ἀπό τήν πρώτη περίοδο ἕως καί τήν τέταρτη¹¹.

Γιά τό σημερινό διοικητικό συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας εἶναι βαριά ἡ κληρονομιά πού μᾶς ἄφησε ἡ προηγούμενη γενεά τῆς Χ.Α.Ε., γενεά πρωτοπόρων στήν ἑλληνική ἐπιστήμη τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἐκτός ἀπό τό Βέη πού ἐμφανίζεται τό 1900, οἱ Σωτηρίου, Ὁρλάνδος καί Ξυγγόπουλος εἶχαν ἐμφανιστεῖ στή δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας καί οἱ δύο τελευταῖοι ἐξέλιπαν στήν ὄγδοη δεκαετία του. Στή διάρκεια δηλαδή τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ 20οῦ αἰῶνα, οἱ ἄνθρωποι αὐτοί εἶχαν τήν εὐκαιρία νά θεμελιώσουν καί νά διδάξουν τήν ἐπιστημονική ἔρευνα κυρίως τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδας καί γι' αὐτό οἱ ἐπόμενες γενεές τούς χρωστοῦμε πολλά.

Ἐμεῖς ἔχομε συνείδηση ὅτι οἱ καιροί ἄλλαξαν. Ὁ ἀριθμός τῶν νέων ἀρχαιολόγων ἀλλά καί ἀρχιτεκτόνων πού ἀσχολοῦνται μέ τή βυζαντινὴ τέχνη στήν Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία καί στίς πανεπιστημιακές ἑδρες ἔχει αὐξηθεῖ, θά ἔλεγα τρομακτικά, οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς ἔχουν καί πολλές εὐθύνες ἀπέναντι στά μνημεῖα τοῦ τόπου. Ξέρομε τήν ἀνεπάρκεια τῆς προετοιμασίας τῶν νέων ἐπιστημόνων γιά τό δύσκολο ἔργο τους ἀπό τίς πανεπιστημιακές σπουδές καί αἰσθανόμαστε τό χρέος νά βοηθήσουμε ὅσο μπορούμε, μιά πού ἐμεῖς ἀνήκομε σέ παλαιότερες γενεές καί θεωροῦμαστε, ἐκ τῶν πραγμάτων τουλάχιστον, ἐμπειρότεροι.

Στά πλαίσια αὐτῶν τῶν ἀνησυχιῶν κρίναμε ὅτι οἱ σειρές τῶν ἐτήσιων ὀλίγων διαλέξεων, πού εἶχαν διακοπεῖ στή διάρκεια τῆς δικτατορίας καί εἶχαν ξαναρχίσει τό 1974, ἦταν πιά ἀνεπαρκεῖς. Γι' αὐτό ὀργανώνομε ἀπό τό 1981 ἐτήσια συμπόσια, ὅπου πενήντα περίπου Ἕλληνες ὁμιλητές, κυρίως νέοι, ἔχουν τήν εὐκαιρία νά ἀνακινώσουν νέα εὐρήματα ἢ νέες ἀπόψεις, πού βρῖσκουν ἄμεση ἀπήχηση σέ συζητήσεις πού ἀκολουθοῦν. Οἱ περιλήψεις τῶν ἀνακινώσεων δημοσιεύονται ἐγκαίρως, ὥστε ἡ γόνιμη αὐτή ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν νέων καί ἀνάμεσα στοὺς νέους καί τούς παλαιότερους νά παίρνει ἄμέσως κάποια σταθερότερη καί ἐλεγχόμενη μορφή. Ἦδη ἔχουν γίνει στήν Ἀθήνα τέσσερις συναντήσεις καί τό 1985 ἡ πέμπτη θά γίνει στή Θεσσαλονίκη. Μελετοῦμε ἀκόμα νά ὀργανωθοῦν σεμινάρια γιά τήν τεχνική τῶν ἀνασκαφῶν καί τή μουσειολογία καί ἄλλα ἐρευνητικά προγράμματα.

11. 1. Ἀγ. Βασιλάκη-Καρακατσάνη, Οἱ τοιχογραφίες τῆς Ὁμορφῆς Ἐκκλησιᾶς στήν Ἀθήνα, μέ ἀγγλ. περίληψη. Ἀθήνα 1972, σχ. 8ο, σ. 150, πίν. 58. 2. Th. Chatzidakis-Bacharas, Les peintures murales de Hosios Loukas. Les chapelles occidentales. Athènes 1982, σχ. 4ο, σ. 220 καί 96 πίνακες μέ 112 εἰκόνες. 3. G. Zacos, Byzantine Lead Seals, compiled and edited by John Neskitt, vol. two, Nos 1-1089. Ἀθήνα-Berne, σχ. 4ο, σ. XXIX+543, πίν. 100.

Κυρίες καί Κύριοι,

Ὁ κύκλος τῆς ἑκατονταετίας πού ἀρχίζει τό 1985 μᾶς βρίσκει μέ τό βάρος νέων εὐθυνῶν σέ διαφορετική κλίμακα ὑποχρεώσεων, τήν ὁποία προσδιορίζουν οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς. Εἴμαστε ἐν τούτοις αἰσιόδοξοι ὅτι, ἂν καί πάντοτε ἐνδεεῖς στά οἰκονομικά, μέ τή συμπαράσταση τοῦ Ὑπουργείου, πού ἔχει ἀρχίσει νά γίνεται πιά αἰσθητή, θά μπορέσουμε νά πραγματοποιήσουμε ὅσα σχεδιάζουμε.

Εὐχαριστοῦμε τήν κυρία Ὑπουργό καθώς καί τίς Διευθύνσεις τῶν Συνεδρίων καί τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων γιά τήν ἄμεση ἔως τώρα βοήθεια καί ἐλπίζουμε νά ἔχομε πλουσιότερη τήν πολύτιμη συμπαράσταση τοῦ Ὑπουργείου καί στό μέλλον.

Εὐχαριστοῦμε τό Βυζαντινό Μουσεῖο γιά τή σπουδαία ἔκθεση πού ὁργάνωσε γιά νά τιμήσει τά Ἑκατό Χρόνια.

Τέλος, εὐχαριστοῦμε τούς ἀγαπητούς συναδέλφους πού ἦρθαν ἀπό μακριά γιά νά συνεορτάσουμε, καθώς καί ὅλους ὅσοι μέ τήν παρουσία ἢ καί μόνο μέ τήν καρδιά τους εἶναι κοντά μας.